

Сидорук І. І. Зміст особистісної готовності майбутнього соціального педагога до профілактичної діяльності / І. І. Сидорук // Соціалізація особистості : зб. наук. праць / [за заг. ред. проф. А. Й. Капської]. Т. XXXIV. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – С. 109–117.

Сидорук І. І.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

УДК 37.013.42+378

ЗМІСТ ОСОБИСТІСНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ДО ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація

Автором статті визначена суть особистісної готовності майбутнього педагогічного працівника до професійної діяльності, вказаний комплекс якостей і рівні, що визначають професійну готовність майбутнього соціального педагога до профілактики вживання ПАВ.

Ключові слова: модель особистості фахівця, особистісна готовність соціального педагога до профілактики, професійно-значущі якості особистості соціального педагога.

Аннотация

Автором статьи определена суть личностной готовности будущего педагогического работника к профессиональной деятельности, указан комплекс качеств и уровни, что определяют профессиональную готовность будущего социального педагога к профилактике употребления ПАВ.

Ключевые слова: модель личности специалиста, личностная готовность социального педагога к профилактике, профессионально значимые качества личности социального педагога.

Annotation

By the author of the article defined essence of personality readiness future pedagogical worker to professional activity, the indicated complex of qualities and levels, that determine professional readiness of future social teacher to the prophylaxis of the use of drugs.

Keywords: model of personality specialist, personality readiness of social teacher to the prophylaxis, professional-meaningful qualities of personality of social teacher.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасному українському суспільстві серед безлічі проблем соціально-економічного характеру на одне з перших місць виходить питання про наркотизацію населення. Причому, очевидним є той факт, що саме молоде покоління переживає в даний момент кризову соціально-психологічну ситуацію. Останнім часом особливо гостро стоїть проблема вживання підлітками психоактивних речовин. Зростає число підлітків, залежних від алкоголю, у

тому числі, широко розповсюджується пивний алкоголізм, все більше дітей втягується у вживання наркотиків. Це спричиняє за собою й інші проблеми, такі, як – низька успішність, крадіжки, бродяжництво, ранні статеві зв'язки. Крім того, підлітки уникають стресів за допомогою психоактивних речовин, абсолютно не знаючи інших способів контролю подібних ситуацій. Тому, в першу чергу, необхідно звернути увагу на профілактику станів залежності серед дітей і підлітків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, свідчить, що більшість сучасних психологічних досліджень щодо проблем наркоманії присвячено вивченню особистості наркозалежного (І. Пятницька, Н. Сирота, Е. Назаров), особливостей його поведінки (Е. Ейдеміллер, С. Кулаков, О. Черемісін), причин наркотизації (Б. Херсонський, С. Дворяк, В. Гульдман, А. Лічко, В. Бітенський). Досліджується динаміка сімейних відносин на різних стадіях наркотизації особистості (С. Березін, Е. Сміт, Н. Курек), описується наркоманійна субкультура (С. Березін, К. Лисецький) і т.д. На основі отриманих результатів пропонуються моделі та програми первинної і вторинної профілактики наркоманії. Проте залишаються нерозкритим питання про особливості людини, котра займається превентивною діяльністю, реалізує програми, працює з підлітками і старшокласниками в даному напрямі, тобто про суб'єкта профілактики наркоманії – соціального педагога-превентолога.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Знання соціального педагога про особливості наркоманії, вміння виявляти умови і механізми формування залежних форм поведінки стають особливо значущими в сучасних умовах її стрімкого розповсюдження. На думку дослідників (М. Бітянова, А. Осипова, Р. Мэй), особистість фахівця, його особливості, способи побудови відносин з клієнтами, надають безпосередній і визначальний вплив на результативність змін особистості кожного учасника профілактично-коригувального процесу. Тому навчання соціального педагога роботі з дітьми і підлітками припускає не тільки ґрунтовну

теоретичну та практичну підготовку з питань патогенезу наркоманії, але й формування особистісної готовності як особливої якості майбутнього соціального педагога-превентолога, що працюватиме в даній області.

Нами встановлено, що педагогами і психологами накопичений значний досвід у вивченні феномена психологічної готовності до професійної діяльності педагога (К. Дурай-Новакова, М. Дяченко, Л. Кандибович, А. Капська, Л. Міщик, В. Сластьонін та ін.) Проте, не дивлячись на стабільно високий інтерес до даного питання і актуальність проблеми розповсюдження наркоманії в середовищі школярів, наголошується недостатня розробленість питання про особистісні особливості соціального педагога-практика, що займається профілактикою вживання ПАР. Актуальність означеного питання обумовила вибір *мети дослідження* – визначення суті особистісної готовності соціального педагога-превентолога та дозволила окреслити коло *завдань*: аналіз комплексу якостей, що визначають професійну готовність майбутнього фахівця, встановлення змісту особистісної готовності майбутнього соціального педагога-превентолога.

Виклад основного матеріалу. Аналіз літератури дозволив встановити, що професійна готовність майбутніх педагогів до роботи щодо профілактики наркоманії в підлітковому середовищі розглядається як сукупність особистісних і професійно-важливих якостей, спеціальних теоретичних знань, психолого-педагогічних умінь і навичок [2, с.7]. В її складі виділяють психологічну, психофізіологічну і фізичну готовність, а також науково-теоретичну і практичну підготовку.

Звернення до поняття психологічної готовності показує, що воно розглядається як певний рівень розвитку особистості, що припускає сформованість цілісної системи її мотиваційно-спонукальних проявів, які реалізують емоційні, когнітивні і поведінкові компоненти сфери особистості [5, с.242]. Таке розуміння цього поняття дозволяє його ототожнювати з особистісною готовністю до профілактичної діяльності, під якою деякі дослідники розуміють сукупність якостей особистості, що є

елементом структури професійної готовності та забезпечують ефективність профілактичної діяльності [7, с.4].

Як показав аналіз літератури, виявлення змістового наповнення «моделі особистості фахівця» є однією з найгостріших проблем при складанні «моделі фахівця» загалом. Традиційно психологи за допомогою тестів виділяють найбільш виражені за різними шкалами та параметрами особистісні якості успішно працюючих фахівців і, таким чином, неначебто і виходить «особистісний профіль фахівця». Але як виміряти в балах здібність до творчості, що сама по собі перекреслює всі норми і стандартизовані оцінки? Як виміряти любов до людей, порядність, професійну і людську совість? Адже все це є нерідко більш важливими складовими професійного успіху соціального педагога, ніж його знання і володіння методиками.

Нами встановлено, що поки що ні в теорії, ні в практиці соціально-педагогічної діяльності не було окреслено чітких характеристик соціального педагога-превентолога. Тому ми вбачаємо за необхідне провести аналіз вирішення питання формування особистості майбутнього фахівця як загалом у соціальній педагогіці, так і в суміжних з нею прикладних науках.

Нами встановлено, що дослідники психології праці, О. Пряжникова та Н. Пряжников, з цього приводу зауважують: шукаючи вихід із глухого кута, фахівці іноді йдуть «від протилежного», намагаючись виділити явні протипоказання для роботи майбутнього фахівця [6]. Вчені зазначають, що такими протипоказаннями для психолога можуть бути:

1. Ненависть до людей, прагнення «мстити» їм незрозуміло за що. На жаль, є такі озлоблені люди, які самі потребують психологічної допомоги, і яких самих до людей краще не підпускати.

2. Відверте психічне нездоров'я. Зрозуміло, що психічно хворий фахівець просто може виявитися небезпечним для своїх клієнтів, особливо коли він працює з дітьми і підлітками. Помітимо, що самі школярі, відповідаючи на питання: «З яким психологом, з якими негативними

якостями Ви не хотіли б мати справи?», в більшості випадків виділили такі характеристики, як «невміння спілкуватися» і «психічні захворювання».

3. Невміння спілкуватися, нездатність вибудовувати з людьми стосунки на взаємній повазі. Щодо майбутньої роботи соціального педагога – це не просто нетактовність або невихованість, це перешкода для побудови достовірно діалогічної взаємодії та основа майбутньої маніпуляції свідомістю клієнта.

На думку В. Сорочинської, до інтегральних особистісних проявів соціального педагога, які потребують особливої уваги та формування, можна віднести:

- гуманістичні якості (доброта, альтруїзм, почуття власної гідності тощо);
- психологічні характеристики (високий рівень емоційної стабільності, вольові якості тощо);
- психоаналітичні якості (самоконтроль, самооцінка);
- психолого-педагогічні якості (комунікабельність, красномовство, візуальність (зовнішня привабливість), почуття власної гідності (почуття безпечності, як прийняття відповідальності за власне життя, почуття незалежності – закріплення власної позиції в певній групі, почуття мети — визначення смислу життя; почуття компетентності – впевненість у власному професіоналізмі) [8, с.8].

Цінним у руслі нашого дослідження є визначення рядом дослідників (О. Казанський, В. Маралів, С. Салтикова, Н. Синягіна, В. Ситаров і ін.) професійно-значущих якостей особистості педагога, що працює з важкими дітьми, зокрема: високий рівень інтелектуального, етично-вольового розвитку, адекватна самооцінка, здібність до рефлексії, емпатії, гнучкості, толерантності, співпереживання, взаєморозуміння, здібність до побудови полісуб'єктних відносин.

Т. Банщикова розглядає мотиваційно-особистісний компонент готовності педагога профілактики агресивної поведінки, що розуміється нею

як наявність відповідних потреб і професійно-значущих особистісних якостей педагога, необхідних для здійснення діяльності щодо попередження агресивності [1]. Цей компонент готовності характеризується наявністю потреби в оволодінні технологією взаємодії з дітьми, що мають агресивні тенденції, провідним стилем педагогічного спілкування, здібністю до саморегуляції своєї поведінки, позбавленню від негативних стереотипів і установок.

Треба відзначити, що в науковій літературі розглядається також набір таких якостей та рис, наявність яких необхідна у структурі особистості правоохоронців, що організовують соціально-виховну роботу з неповнолітніми:

– моральні риси – здатності співчувати іншій людині; доброзичливість; чуйність; безкорисливість; терпимість до різних нестандартних проявів поведінки людей, зовнішнього вигляду і способу їх мислення;

– вольові риси, а саме вимогливості до себе та інших; самовладання, здатність не виходити з себе у найскрутніших ситуаціях, співвідносити свою поведінку, спрямовану на інших людей, з суспільними моральними та правовими нормами;

– мотивація професійної діяльності: установки на надання допомоги людині, внутрішня потреба виконувати професійні обов'язки, сформованість системи ціннісних орієнтацій щодо професійної діяльності та ін. [9, с.67-68].

Нами також встановлено, що майже у всіх теоретичних системах як найважливіший цілющий засіб у процесі консультування виділяється особистість консультанта. Так, Національна асоціація професійної орієнтації США виділяє наступні властивості особи: прояв глибокого інтересу до людей і терпіння в спілкуванні з ними; чутливість до установок і поведінки інших людей; емоційна стабільність і об'єктивність; здатність викликати довір'я інших людей; пошана прав інших людей [11].

В 1964 р. Комітет із нагляду і підготовки консультантів США встановив шість якостей особистості, необхідних консультанту: довіра до

людей; пошана цінностей іншої особи; проникливість; відсутність упереджень; саморозуміння; свідомість професійного обов'язку [11].

Л. Волберг [13] акцентує такі особливості: чуйність, об'єктивність (неототожнення себе з клієнтами), гнучкість, емпатію і відсутність власних серйозних проблем. До особливо шкідливих для консультанта рис він відносить авторитарність, пасивність і залежність, замкнутість, схильність використовувати клієнтів для задоволення своїх потреб, невміння бути терпимим до різних спонук клієнтів, невротичну установку щодо грошей.

К. Шнейдер, що дослідив риси «доброго консультанта» з позиції клієнтів, указує на уважність, уміння вислухати, теплоту, щирість, навчіння в дружніх порадах [12].

Н. Самикіною було побудовано теоретичну модель особистісної готовності психологів до первинної профілактики наркоманії через призму існування в особистості психолога самоцінних форм активності – устремлінь [7, с.9]. Дослідниця вважає, що вони можуть проявлятися в різних сферах:

- в інтелектуальній сфері – децентрація, тобто здібність до виходу «за межі» проблемної ситуації при її рішенні; критичність; рефлексія;
- в етичній сфері – відповідальність;
- в емоційній сфері – емпатія, почуття гумору;
- у вольовій сфері – саморегламетація, тобто здібність до самостійного визначення меж, правил і способів діяльності, вольові якості особистості (цілеспрямованість, наполегливість, рішучість, упевненість);
- в організаторській сфері – здібність до орієнтації і планування діяльності залежно від умов, що змінюються, самоорганізація і самокерівництво.

Більш детально аналізує представлені вище якості К. Лисецький [5, с.244-254]. Він наголошує, що взаємодія соціального педагога і підлітка в процесі психокоригувальної діяльності повинна носити розвивальний

характер, тобто виступати таким процесом, в якому не тільки формується особистість підлітка, але й здійснюється сприяння у вирішенні онтологічно значущих задач його дорослішання. Відповідно, і готовність соціального педагога до профілактичної роботи з підлітками повинна неодмінно включати наявність цієї здатності в особистості самого фахівця. Для цього необхідно, щоб взаємодія соціального педагога з підлітком здійснювалася на основі співпраці, партнерства, довіри, коли дорослий будує свої відносини з дитиною не на основі дії (при якій власна точка зору дитини ігнорується або долається), а на основі взаємодії, коли дорослий прагне зіставити свою точку зору з точкою зору дитини.

Особливе місце в діяльності фахівця, що проводить первинну профілактику наркоманії, займає відповідальність, причому не тільки за власні дії. Ми згодні з Б. Ясько, яка стверджує, що «профілактика наркоманії вимагає більшої моральної відповідальності психолога, ніж інша психокоригувальна діяльність, оскільки має безпосереднє відношення до життя і смерті дитини, а також пов'язана з вирішенням соціально значущої проблеми» [10, с.117].

Відповідальність соціального педагога виявляється тоді, коли в ході профілактичної діяльності йому доводиться вирішувати моральні дилеми. Це торкається, в першу чергу, ситуації, коли дитина повідомляє про досвід вживання або експериментування з психоактивними речовинами. Перед соціальним педагогом стоїть питання: чи повідомляти про це батьків дитини або слідувати правилу конфіденційності, зберігаючи в таємниці зізнання підлітка. Очевидно, що правильної відповіді на дане питання не існує, і вирішення його залежить виключно від конкретної ситуації, від системи цінностей, моральних якостей, рівня розвитку особистості соціального педагога. Крім того, вирішення цього питання залежатиме також від того, чи несе соціальний педагог відповідальність за своє рішення або керується загальноприйнятими нормами і правилами.

Часто називаються як професійно важливі також вольові властивості особистості (наполегливість, самостійність, упевненість і т.д.). А. Деркач до вольових властивостей відносить дисциплінованість, свідоме виконання встановлених в даній ситуації правил, самостійність, виконання діяльності без контролю із сторони, уміння організувати свою діяльність, витримку, терпіння, рішучість, наполегливість як прагнення довести почату справу до кінця, долати труднощі, уміння продовжувати діяльність при зниженні бажання нею займатися [4].

Для виявлення рівня сформованості особистісної готовності соціального педагога до профілактичної діяльності з підлітками ми спиралися на вимоги, окреслені О. Гонєєвим щодо корекційно-педагогічної діяльності [3]. Подаємо їх в експериментальному баченні:

- усвідомленість вибору студентами професійної профілактичної соціально-педагогічної діяльності і розуміння ними значущості даної діяльності в житті суспільства;
- стійкий інтерес до предметів психолого-педагогічного та превентологічного циклу протягом всіх років навчання;
- ставлення до підлітка в умовах спільної діяльності як до суб'єкта профілактично-педагогічного процесу;
- наявність комплексу професійно-педагогічних умінь, що дозволяють здійснювати управління профілактично-педагогічною діяльністю з підлітками;
- сформована професійно-особистісна позиція у профілактично-педагогічній діяльності з неповнолітніми, володіння сукупністю професійно-значущих якостей в роботі з підлітками, що вживають ПАР (атракція, емпатія, толерантність, рефлексія).

За наслідками аналізу психолого-педагогічної літератури і роботи щодо підготовки фахівців-превентологів вважаємо достатнім розглянути *особистісну готовність соціального педагога до профілактики вживання ПАР на трьох рівнях сформованості:*

– *низький* – діяльність щодо профілактики вживання ПАР ще не придбала конкретний зміст та існує лише у вигляді формального виконання посадових обов'язків. Діяльність соціального педагога є наслідуванням комусь або перенесенням загально-психологічних знань на процес профілактики вживання ПАР. Особистісні якості тут не мають свого виразу, тобто існує розузгодження між особистістю і діяльністю.

– *середній* – діяльність щодо профілактики вживання ПАР стає більш конкретною. Це відбувається, в основному, у міру накопичення досвіду, але не пов'язане з розвитком особистості соціального педагога: він ставить певні задачі, але ці задачі торкаються не всієї особистості в цілому, а якихось приватних якостей і умінь. Проте соціальний педагог проявляє активність у визначенні мети власної діяльності, проявляє свої особистісні якості в роботі та починає самостійно відстежувати результати своєї роботи.

– *високий* – соціальний педагог самостійно і всесторонньо аналізує і гранично конкретно формулює мету діяльності, усвідомлює можливості її реалізації в процесі практичної роботи, позитивно, але в той же час критично оцінює власну діяльність, своєчасно аналізує помилки і знаходить нові ресурси для їх корекції. На цьому рівні соціальний педагог виявляється як цілісна доросла особистість і використовує свої особистісні ресурси в роботі щодо профілактики вживання ПАР, самостійно здійснює планування діяльності, управляє розвитком школярів і власним розвитком, знаходить нові, творчі, оригінальні прийоми роботи щодо профілактики вживання ПАР.

Підсумовуючи вище означене, можна констатувати, що в умовах поглиблення фінансово-економічної кризи і пов'язаного з нею зростання негативних явищ в суспільстві (безробіття, погіршення матеріального положення) в підлітковому середовищі спостерігається збільшення випадків девіантної поведінки, що часто виражаються в залученні до наркотичних речовин. При цьому формування повноцінної особистості школяра, котрий вирішує проблеми дорослішання і соціальної адаптації без застосування психоактивних речовин, неможливе без підготовки педагогів не лише

теоретично обізнаних, а й особистісно стійко орієнтованих на організацію ефективної профілактичної роботи з неповнолітніми.

Список використаних джерел

1. Банщикова Т. Н. Профессионально-личностная готовность воспитателя к предупреждению агрессивности у дошкольников : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Возрастная и педагогическая психология» / Т. Н. Банщикова. – Ставрополь, 2001. – 20 с.
2. Гетман В. А. Формирование профессиональной готовности будущих педагогов к работе по профилактике наркомании в подростковой среде : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / В. А. Гетьман. – Ставрополь, 2009. – 20 с.
3. Гонеев А. Д. Подготовка учителя к коррекционно-педагогической деятельности с подростками / Александр Дмитриевич Гонеев ; Московский педагогический гос. ун-т; Курский гос. педагогический ун- т. – М. : Изд-во МПГУ, 2000. – 320 с.
4. Деркач А. А. Акмеология / А. А. Деркач. – М. : РАГС, 2002.
5. Лисецкий К. С. Психологические основы предупреждения наркотической зависимости личности / Константин Сергеевич Лисецкий. – Самара : Изд-во «Универс групп», 2007. – 308 с.
6. Пряжников Н. С. Психологический смысл труда : Учеб. пособие / Н. С. Пряжников. – М. : «Институт практической психологии» ; Воронеж : НПО «МОДЭК», 1997. – 352 с.
7. Самыкина Н. Ю. Формирование личностной готовности психологов к первичной профилактике наркомании в среде старшеклассников : дисс. ... канд. психол. наук 19.00.07 / Самыкина Наталья Юрьевна. – Калуга, 2002. – 258 с.
8. Сорочинська В. Є. Організація роботи соціального педагога : Навч. посіб. / В. Є. Сорочинська. – К. : Кондор, 2005. – 198 с.
9. Федоренко О. І. Система підготовки майбутніх правоохоронців до соціальної та виховної роботи з підлітками : Монографія. –Харків : Нове слово, 2007. – 330 с.
10. Ясько Б. А. Формирование личностной готовности к профессиональной деятельности в условиях многоуровневого образовательного пространства : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Ясько Бэла Аслановна. – Краснодар, 1998. – 193 с.
11. George R. L., Cristiani T. S. Counseling: Theory and Practice, 3rd Ed. Englewood Cliffs. – N. J.: Prentice- Hall, 1990.
12. Schneider K. Therapist's personal maturity and therapeutic success' how strong is the link? // The Psychotherapy Patient. – 1992. – Vol. 8. – N 3-4.
13. Wolberg L. R. The Technique of Psychotherapy. – N. Y.: Grune and Stratton, 1954.